

УДК 336.1.07

О.П. Сідельник, Львівський банківський інститут

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НЕБАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ НА ФІНАНСОВОМУ РИНКУ УКРАЇНИ

У статті розглянуто особливості функціонування небанківських фінансових установ в Україні. Проведено аналітичний огляд окремих аспектів механізму посередницького функціонування основних видів небанківських установ. Підкреслено істотне значення та перспективність розвитку цього сегмента фінансового ринку в умовах глобалізації економіки.

Ключові слова: фінансовий ринок, небанківська установа, фінансова послуга.

Постановка проблеми. Основним принципом сучасної державної політики є розвиток інноваційної моделі структурної перебудови національної економіки, який можливий за умов зміцнення зв'язків кредитної системи з кінцевими результатами будівельного і промислового виробництва. Відтак істотно зростає роль і функції небанківських установ на фінансовому ринку, які фактично діють в нашій державі з моменту прийняття Закону “Про господарські товариства” у 1991 р. Небанківські фінансові установи можуть відігравати важливу роль в соціально-економічному розвитку України. Вони здатні запропонувати більш широкий спектр спеціалізованих фінансових послуг, ніж банки. Це, в свою чергу, сприятиме створенню додаткових стимулів до посередництва залучених заощаджень, зокрема особистих заощаджень громадян, а також до розширення можливостей виробничих підприємств у виборі джерел фінансування.

Аналіз літературних джерел [2, 3, 9] та особисті спостереження дають змогу стверджувати, що сьогодні сектор небанківських фінансових установ в Україні ще недостатньо розвинений, а його участь у наданні фінансових посередницьких послуг є майже непомітною. Не менш важливим моментом є погана репутація окремих категорій небанківських фінансових установ в плані збереження коштів населення, особливо таких, як інвестиційні компанії, пенсійні фонди або довірчі товариства, а також відсутність власної позитивної історії, на відміну від аналогічних установ розвинутих країн Європи та США. Низький рівень розвитку сектора небанківських фінансових установ в Україні стримує розвиток фондового ринку і навпаки. Активність ринків капіталу залежить від інтенсивності попиту з боку основних інституційних інвесторів, таких як пенсійні та страхові фонди, але ці фонди, у свою чергу, потребують привабливих інструментів фондового ринку для ефективного інвестування залучених ними коштів.

Наголосимо, що у сучасній економічній літературі недостатньо наукових розробок, присвячених питанню діяльності небанківських фінансових установ. Крім того, відсутня цілеспрямована довгострокова політика держави щодо створення ефективного фінансового сектора, до якого входили б також надійні та ефективні небанківські фінансові установи.

Основні цілі статті – розглянути особливості діяльності та перспективи розвитку небанківських установ на фінансовому ринку, в контексті структурної перебудови національної економіки.

Над вищезазначеною проблемою працювали та продовжують свої дослідження ряд вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема: У. Шарп, Г. Александер, Дж. Бейлі, Ф. Чек, І. Джозеф, І. Балабанов, А. Тарасенко, Н. Версаль, Т. Татарина, О. Хавтур, О. Заруба, В. Доценко, А. Пересада, М. Савлук та інші.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що фінансові ринки в сучасному розумінні являють собою механізм торгівлі фінансовими активами, обов'язковими атрибутами якого є чіткі правила торгівлі, наявність професійних учасників ринку і розвинутої ринкової інфраструктури, яка забезпечує мінімальні витрати і максимальну надійність здійснення угод. Фінансові установи (банки і небанківські фінансові установи), акумулюючи великий обсяг фінансових ресурсів, навіть якщо більшість цих зобов'язань є короткостроковими, мають можливість придбання довгострокових активів. Тим самим, за рахунок масштабу своєї діяльності, посередники сприяють скороченню розриву між попитом та пропозицією на ринках фінансових активів з різним терміном дії.

Відтак, фінансові установи своєю діяльністю забезпечують ліквідність ринків фінансових ресурсів. Підвищення ліквідності об'єктивно сприяє росту обсягу інвестицій. Дійсно, якщо з точки зору інвестора порівняти інвестиції в реальні активи (будинки, обладнання та інше), які об'єктивно мають надзвичайно низьку ліквідність, і

вкладання у фінансові зобов'язання, що у будь-який момент і з мінімальними витратами можуть бути продані на ринку, вибір, вочевидь, буде зроблено на користь останніх. Тим самим фінансові установи, підтримуючи ліквідні ринки цінних паперів, забезпечують трансформацію неліквідних активів фірм-виробників у високоліквідні фінансові зобов'язання [8]. Отже, в ринковій економіці на фінансові установи покладається функція створення сприятливого середовища для нагромадження фінансових ресурсів суб'єктами господарювання і забезпечення функціонування ефективного механізму трансформації залучених коштів в інвестиції.

Варто відзначити, що з метою створення правових основ для захисту інтересів споживачів фінансових послуг, правового забезпечення діяльності і розвитку конкурентноспроможного ринку фінансових послуг 12 липня 2001 р. був прийнятий Закон України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг" [5]. Згідно зі ст. 1 цього закону *фінансовою установою* є юридична особа, яка надає одну або декілька фінансових послуг.

Як бачимо, у своїй діяльності небанківські фінансові установи мають багато спільного з банками, а саме:

- функціонують у тому самому секторі ринку, що й банки, – у секторі опосередкованого фінансування;
- формують свої ресурси, випускаючи подібно до банків боргові зобов'язання, які менш ліквідні, ніж зобов'язання банків, проте теж можуть реалізовуватися на ринку як додатковий фінансовий інструмент;
- розміщують свої ресурси в дохідні активи, купуючи боргові зобов'язання, створюючи власні вимоги до інших економічних суб'єктів, хоч ці вимоги менш ліквідні і більш ризиковані, ніж активи банків;
- діють щодо створення зобов'язань і вимог на тих самих засадах, що й банки: їх зобов'язання менші за розмірами, більш ліквідні і коротші за термінами, ніж власні вимоги, внаслідок чого їх платежі за зобов'язаннями менші, ніж надходження за вимогами, що створює базу для прибуткової діяльності.

Разом з тим посередницька діяльність небанківських фінансових установ має низку особливостей, що істотно відрізняють її від банківської.

По-перше, вона не пов'язана з тими операціями, що визнані як базові банківські. По-друге, вона не зачіпає процесу створення депозитів і не впливає на динаміку пропозиції грошей, а отже немає потреби контролювати їх діяльність так само ретельно, як банківську, насамперед поширюючи на них вимоги обов'язкового резервування. По-третє, вона є вузько спеціалізованою і здійснюється за двома критеріями: за характером залучення вільних грошових коштів кредиторів і за тими додатковими послугами, які надають фінансові посередники своїм кредиторам [1].

За своєю суттю формування грошових ресурсів небанківськими фінансовими установами не є депозитним, і може здійснюватися за двома способами: на договірних засадах та шляхом продажу посередником своїх цінних паперів. Таким чином, всі ці посередники поділяються на договірних фінансових посередників, які залучають кошти на підставі договору з кредитором (інвестором), та на інвестиційних фінансових посередників, що залучають кошти через продаж кредиторам (інвесторам) своїх акцій, облігацій, паїв тощо. У середині кожної з цих груп фінансові посередники класифікуються за видами послуг, які вони надають своїм кредиторам понад доходи на залучені кошти (рис. 1).

Перелічені установи ведуть гостру конкуренцію між собою як у залученні грошових заощаджень, так і у сфері кредитних операцій. Страхові компанії конкурують з недержавними пенсійними фондами у залученні пенсійних заощаджень та вкладанні їх в акції. Інвестиційні компанії та фонди змагаються із страховими компаніями у сфері іпотечного кредиту та вкладень у нерухомість, а також у галузі інвестування у державні цінні папери. Інвестиційні і страхові компанії, недержавні пенсійні фонди конкурують між собою за вкладання в акції. Крім того, усі види цих установ з огляду на вищезазначене, могли б скласти достойну конкуренцію вітчизняним банкам у залученні заощаджень усіх верств населення.

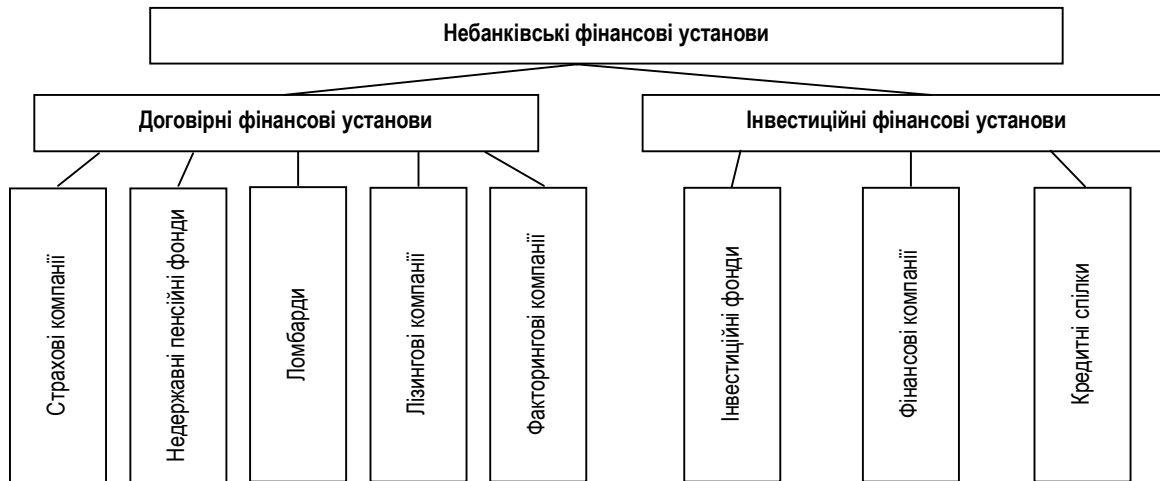

Рис. 1. Класифікація небанківських фінансових установ

Однак сучасний темп розвитку небанківських фінансових установ в Україні є незадовільним, їх діяльність розгортається повільно і здебільшого хаотично. Незважаючи на досить значний потенціал, обсяги інвестицій небанківських фінансових установ в інструменти фондового ринку є дуже мізерними – від 1 до 2 % ВВП. Відповідний показник у більш розвинутих європейських країнах з перехідною економікою складає 20 % ВВП, а на деяких ринках, що розвиваються, сягає навіть 40 % ВВП. Така ситуація зумовлена низкою загальних чинників, що стримують активність всіх категорій небанківських фінансових установ, незважаючи на величезний потенційний попит на їхні послуги, зокрема:

- сприятливого макроекономічного клімату;
- цілеспрямованої довгострокової урядової політики щодо створення ефективного фінансового сектора, до якого входили б також ефективні та надійні небанківські фінансові установи;
- досконалого захисту учасників основних ринків, що пов'язано як з відсутністю належної законодавчої системи, яка б регулювала фінансові операції небанківських установ, так і з браком належного нагляду;
- довіри населення до будь-яких фінансових установ взагалі;
- якісного рівня професійного середовища, що пов'язано з незадовільною кваліфікацією багатьох спеціалізованих установ, браком належних навчальних закладів та програм для розв'язання цієї проблеми та відсутністю кваліфікованих вимог до таких фахівців.

Варто зазначити, що протягом 2003 року відбулися важливі події, які в майбутньому стимулюватимуть розвиток ринку фінансових послуг.

Насамперед, це становлення органу, покликано-го здійснювати регулювання сектора небанківських фінансових установ – Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України (Держфінпослуг). Зауважимо, що до моменту створення цього органу державної влади регулювання відносин на цих ринках практично не здійснювалося (за винятком страхових послуг). Завданням Держфінпослуг є здійснення регулювання та нагляду за діяльністю з надання послуг у сфері страхування, накопичувального пенсійного забезпечення, фінансового лізингу та діяльності інших небанківських установ, зокрема ломбардів та кредитних спілок.

Одним із перших основних кроків вищезгаданої комісії у 2003 році було впровадження на практиці Закону України “Про кредитні спілки”, що став знаменною віхою у діяльності цих небанківських установ, а прийнятий Закон “Про недержавне пенсійне забезпечення”, покликаний поступово реформувати існуючу солідарну пенсійну систему, дасть поштовх у розвитку пенсійних фондів. Ще рано говорити про позитивність чи недоліки прийнятих законодавчих кроків через малий термін дії цих нововведень, проте маємо надію, що вони виправдають покладені на них сподівання.

Проведемо аналітичний огляд окремих аспектів механізму посередницького функціонування основних видів небанківських фінансових установ на початок 2004 року згідно з цифровими даними літературних джерел [4, 6]. Загалом, розміри сектора досягли 3,3 % ВВП. Більша частина з цієї суми, а саме 1,86 %, припадає на страховий ринок, який є незаперечним лідером серед фінансових посередників, і тут спостерігається певна стабільність. Кількість страхових компаній на кінець 2003 року становила 358 оди-

ниць, а страхові виплати за всіма видами страхування становили 624,0 млн. грн., порівняно з аналогічним періодом минулого року обсяги вказаного показника зросли на 263,4 млн. грн. (1,7 раза). Позитивною тенденцією є зростання величини сформованих страхових резервів, які на кінець року досягли 2892,5 млн. грн., що перевищує аналогічний показник у 1,9 раза. У минулому році Держфінпослуг прийняла важливі рішення, спрямовані на розвиток страхування. Ведеться робота щодо зменшення кількості видів обов'язкового страхування та розв'язання проблеми перестраховування. В Україні капіталізація не дозволяє утримувати великі ризики, тобто частка перестраховування за межами України повинна бути великою. З іншого боку, таке перестраховування означає передачу частини зароблених відсотків застрахованого ризику за кордон і, відповідно, сплату визначеної суми страхової премії, що веде до передачі третини зобов'язань іноземним перестраховикам.

Наведені дані свідчать, що ринок страхових послуг набув певного рівня розвитку, але за інституційними і функціональними характеристиками ще не повною мірою відповідає вимогам світових ринків, що зумовлює його суттєве відставання для участі в глобальному процесі формування на якість світової фінансової системи. Розвиток цього ринку визначено пріоритетним завданням на цей рік для Держфінпослуг.

Певне поживлення спостерігається і в діяльності недержавних пенсійних фондів. У 2003 році фактично діяли 35 пенсійних фондів, з яких 22 безпосередньо провадили діяльність з недержавного пенсійного забезпечення, взагалі не здійснювали фінансово-господарську діяльність 9 фондів або здійснювали діяльність, не пов'язану з пенсійним забезпеченням, 4 фонди. Проте 90 % загальних активів, залучених до діючих недержавних пенсійних фондів, акумулюються чотирма найбільшими з них. Кількість громадян, які беруть участь у недержавному пенсійному забезпеченні, складає 31 тис. осіб. Вітчизняні недержавні пенсійні фонди можна здебільшого віднести до корпоративних пенсійних фондів, оскільки в них теоретично існує можливість реорганізації відповідно до умов Закону України "Про недержавне пенсійне забезпечення". Стосовно решти, то вони, скоріш за все, на майбутнє повинні будуть змінити назву відповідно до своєї діяльності на довірчі товариства.

2003 рік став новою віхою щодо діяльності кредитних спілок. Загальний обсяг активів, якими володіли кредитні спілки за даний період, становив 206,4 млн. грн. Більша частина кредитних

спілок сконцентрована у м. Києві та Київській області, а також Донецькій, Харківській, Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областях, які об'єднують тисячі фізичних осіб.

Стосовно ломбардів, то у 2003 році Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг проведено перевірку 181 такої установи, яка засвідчила, що загальна сума їх капіталу становить 19317,6 тис. грн. Загальна сума позик під заставу, наданих цими ломбардами, становить 35,5 млн. грн. Точна інформація щодо діяльності фактично діючих кредитних спілок і ломбардів з'ясується лише після перереєстрації та внесення їх до Державного реєстру фінансових установ, який Держфінпослуг сформулює у 2004 році. Це стосується і установ, які визначаються як фінансові компанії, і предметом їх діяльності є надання послуг з довірчого управління фінансовими активами, фінансового лізингу і факторингу. Як відомо, довірчі товариства діяли в Україні як фінансові посередники при сертифікатній приватизації і незважаючи на велику їх кількість, більшість з них припинила свою діяльність і перебуває в стані консервації, а діючі мають в управлінні незначні суми активів.

Потребують упорядкування і відносини посередників у сфері надання фінансових послуг з лізингу та факторингу. З 47 суб'єктів, що ідентифікують себе лізинговими компаніями, лише 6 здійснювали лізингові операції (в сумі 380,6 млн. грн. з фінансового лізингу і 42 млн. грн. з оперативного). За статистичними даними, лише 8 компаній зареєстровані як факторингові. Можливо з розробкою і впровадженням в дію Держфінпослуг нормативно-правових документів, які будуть регламентувати їх дію, спостерігатимуться певні зміни. Незважаючи на всі проблеми та неадекватності, 2003 рік був найбільш продуктивним у процесі становлення небанківських фінансових установ в Україні.

Зазначимо, що зараз виникла необхідність інтегрованого підходу, який усунув би законодавчі непорозуміння та створив працездатну структуру для всебічного реформування сектора на рівні окремих категорій небанківських фінансових установ. Потрібно принаймні заповнити той вакуум, що утворився внаслідок неспроможності укласти та затвердити кілька основних законів у цій галузі з метою створення основних засад, на яких у майбутньому будуватиметься діяльність небанківських фінансових установ. До загально важливих питань можна віднести проблеми бухгалтерського обліку, оподаткування, розмежування активів клієнтів та фінансових посередників, звітність, відповідальність фінансових посе-

редників, а також санкції за порушення ними фідучіарних зобов'язань. Також важливою проблемою є низький рівень поінформованості наших громадян про діяльність небанківських фінансових установ, результати рейтингів серед них, а також можливості отримання додаткових прибутків та вигод населенню.

Висновки. Отже, можемо констатувати, що даний сегмент фінансового ринку в Україні знаходиться лише на стадії формування і тому регулюючим та законотворчим органам держави слід докласти значних зусиль для того, щоб привабити як потенційних засновників небанківських фінансових установ, так і їх можливих клієнтів. Проведення аналізу зарубіжного досвіду в частині організацій даного сегмента фінансового ринку дасть шанс створити в Україні моделі ефективного, прозорого та надійного ринку фінансових послуг, можливо, не гіршого, ніж за кордоном.

Список літератури

1. Гроші та кредит: Підручник / За заг. ред. М.І. Савлука. – К.: КНЕУ, 2001. – 602 с.
2. Кондрашихін А.Б. Формування відносин учасників регіонального ринку цінних паперів // Формування ринкових відносин в Україні. – 2004. – № 6(37).
3. Мартиненко В.М. Оцінка інвестиційного клімату в Україні: теоретико-методологічні аспекти // Вісник національної академії державного управління. – 2004. – № 1.
4. Пересада А.А. Управління інвестиційним процесом. – К.: Лібра, 2002. – 472 с.
5. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 154.
6. Україна у цифрах у 2003 році. Корот. статистичний довідник / Держкомстат України. – К., 2003.
7. Філонов О. Сучасні тенденції розвитку та завдання страхового ринку України // Економічний часопис. – 2004. – № 6.
8. Шарп У., Александер Г., Бейлі Дж. Інвестиції: Пер. с англ. – М.: ИНФРА-Н, 2001. – 1028 с.
9. Яковенко Л.І., Шаравара Р.І. Теоретичні аспекти аналізу фінансового ринку // Економічні проблеми теорії та практики. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2003. – № 178.

Summary

The article considers peculiarities of non-banking financial institutions in Ukraine. The analytic survey of the important aspects in the mechanism of mediation for functionary of the basic forms of non-banking institutions was held. They emphasized the substantial meaning and perspectiveness of the development of this aspect in the financial market in globalization conditions of stale economy.